

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Културология

Том 4

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Cultural Studies

Volume 4

ЩО Е КОНСЕРВАТИЗЪМ? ПЪРВИТЕ ТРИ ОТГОВОРА

СВЕТОСЛАВ МАЛИНОВ

Настоящият текст тръгва от признаването на факта, че за търсещите единство или поне сближаване на многобройните дефиниции на консерватизма днешното състояние на научния дебат е обезнадеждаващо. Възнамеряваме да допринесем към обяснението на този факт, като проследим трите първи по време опита за цялостно представяне на консерватизма. Фокусираме се върху трима автори и три техни текста, писани в различен исторически и национален контекст – Хю Сесил (*Conservatism*, 1912), Карл Манхайм (*Konservatismus*, 1925) и Ръсел Кърк (*The Conservative Mind: From Burke to Eliot*, 1953). Сравнителният анализ показва, че развитието на изследванията върху консерватизма следват дълбоко неконсервативна логика, която не позволява възникване на стабилна традиция, общоприети авторитети и видима приемственост между тях.

Ключови думи: консерватизъм, традиционализъм, стил на мислене, Хю Сесил, Карл Манхайм, Ръсел Кърк

WHAT IS CONSERVATISM? THE FIRST THREE ANSWERS

SVETOSLAV MALINOV

This paper begins by acknowledging that the current state of scholarly debate is discouraging to those seeking unity—or at least convergence—among the many definitions of conservatism. We aim to contribute to explaining this situation by examining the three earliest attempts at a comprehensive account of conservatism. We focus on three authors and three of their works, written in different historical and national contexts: Hugh Cecil (*Conservatism*, 1912), Karl Mannheim (*Konservatismus*, 1925), and Russell Kirk (*The Conservative Mind: From Burke to Eliot*, 1953). Our comparative analysis shows that the development of research on conservatism follows a deeply non-conservative logic, one that prevents the emergence of a stable tradition, broadly accepted authorities, and observable continuity among them.

Keywords: conservatism, traditionalism, style of thought, Hugh Cecil, Karl Mannheim, Russell Kirk

Настоящият текст проследява трите първи по време опита за цялостно представяне на консерватизма. Фокусираме се върху трима автори и три техни текста, писани в различен исторически и национален контекст – Хю Сесил (*Conservatism*, 1912), Карл Манхайм (*Konservatismus*, 1925) и Ръсел Кърк (*The Conservative Mind: From Burke to Eliot*, 1953). Макар да е историческо, нашето изследване започва с признаването на факта, че днешното състояние на научния дебат е обезнадеждаващо за търсещите единство или поне сближаване на многобройните дефиниции на консерватизма¹. Когато в развитието на едно научно поле повече от век наблюдаваме нарастващо многообразие без никаква възможност ако не за консенсус, то поне за отчетлива доминация на определена теория, е редно да се обърнем към началото. Правим това, без да храним илюзии, че по този начин ще открием път към преодоляване на натрупалите се разногласия. Убедени сме, че независимо от своя авторитет и ключово място в историята на политическите идеи, понятието „консерватизъм“ ще продължи да бъде постоянно оспорвано и предефинирано. Връщаме се към началото с далеч по-скромното намерение да хвърлим светлина върху съвременните дебати, като припомним първите ясно обособени концепции за консерватизма.

1. АНГЛИЙСКОТО НАЧАЛО: ХЮ СЕСИЛ

Книгата *Conservatism*, публикувана през 1912 г., е първото изследване, изцяло посветено на консерватизма. Неин автор е потомственият английски аристократ лорд Хю Сесил (1869 – 1956) с над половинвековна политическа кариера, син на министър-председателя лорд Робърт Сесил. Макар и да превъзхожда като обем и задълбоченост обичайните партийни памфлети, книгата няма научни претенции. Нейната цел е да представи „модерния“ или „политически консерватизъм“, разбран като „кредото“ (*creed*) или „основните положения“ (*tenets*) на Консервативната партия (Cecil, 1912: 7). Думата „консерватизъм“ може да означава също така и „естествена предразположеност на човешкия ум“, наречена от Сесил „чист или естествен консерватизъм“ (Cecil, 1912: 8). „Модерният политически консерватизъм“ или „консерватизмът на Консервативната партия“ се състои от три елемента и „естественият консерватизъм“ е първият измежду тях. Другите два са обозначени като „торизъм“ и „империализъм“. „Естественият консерватизъм“ е и естественото начало на анализа, защото неговият обсег далеч надхвърля привържениците на „модерния консерватизъм“. Той е „враждебна на промяната нагласа“, която се поражда от две характеристики на човешкия ум: „недоверие към непознатото“ и „отдаване предимство на опита пред теорията“ (Cecil, 1912: 9). Оттук и

¹ Като доказателства към това твърдение бихме посочили: (Alexander, 2016); (Auerbach, 1959); (Beckstein, 2014); (Bourke, 2018); (Brennan and Hamlin, 2004, 2016a, 2016b); (Cohen, 2012); (Müller, 2006); (O’Hara, 2016); (Oakeshott, 1991); (Özsel, 2014); (Scruton, 2007).

предпочитанието към обичайното и познатото за сметка на нововъведенията. Подобна нагласа е широко разпространена както в политиката, така и извън нея. Тя е неотделима от човешкото развитие и затова нейната история не може да бъде проследена.

За разлика от естествения консерватизъм, торизмът е исторически феномен изцяло в полето на политиката. В неговата основа е обвързаността между държавното управление и религията. Сесил се впуска в исторически обзор на динамиката между Държава и Църква в историята на Великобритания, в чието начало заявява: „Преди Реформацията е невъзможно да разпознаем консерватизма в политиката не защото не е имало такъв, а защото не е имало нищо друго“ (Cecil, 1912: 25). Разгърналите се след нея конфликти са в основата на политически разделения, валидни и до днес. Ключово измежду тях е появата на вигите и торите и позиционирането на партията на торите като основна опора на Краля и установената Англиканска църква. Когато обаче се оказва, че трябва да се избира между краля католик Джеймс II и Църквата, торите застават срещу монарха, с което утвърждават съхраняването на религията като фундамента на своята идентичност. Конституционните промени, предизвикани от Славната революция, правят невъзможно повторението на този конфликт. Затова от 1688 г. насам същността на торизма е следната: при всички спорове, засягащи Църквата и Краля, винаги да се застава на тяхна страна (Cecil, 1912: 41).

Империализмът е третият елемент на политическия консерватизъм; той изисква активна външна политика и силна ангажираност с делата на Империята (Cecil, 1912: 36). Осъзнаването на опасностите от външно влияние върху вътрешните дела е част от тази нагласа, постоянно подхранвана от враждебността на „вечните врагове“ Испания и Франция. Френската революция е събитието, което споява естествения консерватизъм, торизма и империализма в модерен политически консерватизъм (Cecil, 1912:39). Основната му характеристика е противопоставянето на якобинизма. Личността, която има най-голяма заслуга за това, е Едмънд Бърк – в негово лице „консерватизмът намира своя първи и вероятно най-велик наставник“ (Cecil, 1912: 40).

2. НЕМСКОТО ИЗВИСЯВАНЕ: КАРЛ МАНХАЙМ

Тринадесет години след книгата на Хю Сесил се появява трудът на немския социолог от унгарски произход Карл Манхайм (1893–1947) *Konservatismus. Ein Beitrag zur Soziologie des Wissens* (1925). Можем само да съжаляваме, че необичайните обстоятелства около публикуването на този блестящ текст са възпрепятствали неговото налагане като водещ в историята на консерватизма². Към това трябва да добавим и факта, че той остава в сянката на методо-

² Трудът на Манхайм е написан като *Habilitationsschrift* за получаване на щатно място в Хайделбергския университет през 1925 г. След успешната защита по-малко от половината

логическите съчинения и на най-популярната книга на Манхайм *Ideologie and Utopie* от 1929 г. Намираме за много точна оценката на Ендре Киш, според когото *Konservatismus* е образец и задаващ стандарти труд (*normbildende und paradigmatische Arbeit*) не само в областта на новата дисциплина „социология на познанието“ (*Wissenssoziologie*), но и в неоформеното поле на изследванията на консерватизма (Kiss, 2005: 274). Рязкото „извисяване“ на научното качество се дължи на нова методология, теоретично обоснована и прецизно приложена от самия Манхайм.

Към историята на мисълта може да се подходи по два начина, заявява Манхайм. Обичайният, наречен от него „наративен“, проследява прехода от идеите на един автор към тези на друг и в повествователна форма представя тяхното развитие (Mannheim, 1953: 260). Другият подход е нов и е базиран на „развитата отскоро социология на познанието“ – централното му понятие е „стил на мислене“³ (*Denkstil, style of thought*). В тази перспектива историята на мисълта не е просто история на идеи, а „анализ на различни „стилове на мислене“ чрез тяхното израстване и развитие, сливане и изчезване“; ключът към разбирането на идейните промени може да бъде открит в променящите се социални условия и най-вече в съдбата на социалните групи, които са „носителите“ (*tragende Gruppen, carrier groups*) на тези „мисловни стилове“ (Mannheim, 1925: 68; 1953: 263). Отделният индивид не е способен да създаде моделите на своето мислене, а ги взема от своята социална група; никой не в състояние да мисли в изолация от своите „социални близки“. На фона на този групов стил, динамика и конкретно историческо време отделният индивид може да внесе промени и да направи значителни приноси.

По този начин се преодоляват както слабостите на абстрактния подход, според който мисленето се представя като абсолютна цялост, откъсната от историческия процес, така и на неговото фрагментиране и атомизиране, поради преувеличаването на ролята на конкретни личности. Средното положение между тези две крайности се базира на предпоставката, че водещите мислители на една епоха са представители на различни стилове на мислене. Приемайки това, социологията на познанието си поставя следните задачи при

текст е публикуван в *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* през 1927 г. През 1953 г. е публикувано есето *Conservative Thought* – специално приготвена от автора „опростена“ версия на английски език, която също е силно съкратена. Текстът на оригиналния *Habilitationsschrift* е открит след смъртта на Манхайм и излиза в пълния си обем на немски език едва през 1984 г. със заглавие *Konservatismus. Ein Beitrag zur Soziologie des Wissens* под редакцията на трима учени, които осигуряват и превода на английски език (*Conservatism: A Contribution to the Sociology of Knowledge*) през 1986 г.

³ Обръщаме внимание на българската дума от френски произход „манталитет“, дефинирана в Българския тълковен речник изцяло в духа на Манхайм, а именно: „сбор от мисловни качества, мироглед и начин на мислене, обусловени от социалните условия и културното равнище на човека“.

изследването на един мисловен стил: 1) да определи неговата специфична морфология; 2) да реконструира неговите исторически и социални корени; 3) да проследи промяната на неговите форми във връзка със социалното развитие на неговите „групови носители“ (Mannheim, 1925: 68). Консерватизмът е определен тъкмо като *Denkstil*. Превръщането му в предмет на изследване чрез използване на новия метод е заявено още в началото. Намерението на автора е да демонстрира потенциала на *Wissenssoziologie*, прилагайки нейната методология върху водещ фактор в духовния живот в Германия в началото на XIX век (Mannheim, 1953: 260).

Най-важната за нашите намерения втора част *Консерватизмът: същност и понятие (Wesen und Begriff des Konservatismus)* започва с въпроса дали консерватизмът е универсален феномен, разпознаваем във всички епохи и човешки групи, или е ограничен исторически и социологически (Mannheim, 1984: 92–137). За да се избегне объркването, е необходимо генерализиращо-социологическото ниво ясно да се разграничи от историко-социологическото. Първото ниво се обозначава с понятието „традиционализъм“, разбрано като универсален човешки атрибут, а второто – с понятието „консерватизъм“, препращащо към конкретен исторически модерен феномен (Mannheim, 1984: 92). Позовавайки се на Хю Сесил, авторът отбелязва, че макар и да споделя неговата теза за наличието на универсална психологическа наклонност за следване на познатите начини на действие и съпротива срещу нововъведенията, понятието му *natural conservatism* е подвеждащо (Mannheim, 1984: 93).

Традиционалисткото действие клони към чисто реактивно поведение; консервативното е ориентирано към исторически обвързан комплекс от смисли. Този духовен структурен комплекс (*geistiger Strukturzusammenhang*) е обективен, защото съществува извън всяка отделна личност, която се съотнася към него; подобна обективност не изключва временност и променливост, зависеща от развитието на социалните му носители (Mannheim, 1984: 93). Той е историко-динамичен, т.е. неговата обективация има видимо начало във времето, развива се и може да изчезне, тъй като е зависим от конкретна човешка група; в този смисъл той предхожда индивида. Внимателно въведените разграничения и нови понятия позволяват на Манхайм да даде следното многопластово, макар и все още формално, определение: консерватизмът е обективен, исторически обусловен, динамично променящ се духовен структурен комплекс. Той е част от общата психологико-духовна структура, свързана със социалната действителност на модерността (Mannheim, 1984: 94–5). Едно действие е консервативно, ако е ориентирано към някой от елементите на консервативния смислов комплекс.

Следващата стъпка е обяснението на историко-социологическата обусловеност на консерватизма. Това директно ни препраща към очертаване на темпорална рамка и разгърналите се в нея социологически процеси. Универсалността на традиционализма не позволява да идентифицираме неговото на-

чало – точно обратното е при консерватизма, чийто смислов комплекс се поражда като реакция на конкретни исторически промени. Затова е възможно да се разсъждава кога е възникнал консерватизмът и кой е първият консерватор, но е напълно безсмислено да се търси началото на традиционализма и да се пита кой е първият традиционалист. Самото съществуване на консерватизма означава, че са задвижени мощни тенденции на развитие, срещу които се е породила съпротива. Манхайм посочва в тази връзка проблемите на модерната държавност и по-конкретно – развитието на унитарната национална държава, съпътствано от засилващото се участие на гражданите в нейното управление и остро поставяне на „социалния въпрос“ (Mannheim, 1984: 106). Тази динамика води към разместване на пластове поради движение към обществени, икономически и накрая политически промени. Старите самодостатъчни социални образувания отслабват, на мястото на съсловните структури се появява различна социална диференциация. Новите разделения оформят нови повече или по-малко хомогенни общности, подкрепящи или противопоставящи се на промените. „Интелектуалният космос“ също се плурализира, защото тези общности започват да проектират в света на идеите своите нови смислови комплекси. Независимо от сложността и разнообразието, общностите ясно се позиционират по скалата за или против промените. Тяхното политизиране е неизбежно – консерватизмът още с раждането си е политически (Mannheim, 1984: 108).

След описанието на „социологическата констелация“, от която тръгва консервативният мисловен стил, Манхайм се насочва към неговото пряко съдържателно описание. То изисква анализ на две нива. Първото разкрива пред-теоретичния, свързан с опита, вътрешен формиращ принцип (*das innere Bildungsprinzip*) на консервативното мислене, върху чиято основа то израства; второто очертава неговата теоретична рамка и се насочва към идейното му ядро (Mannheim, 1984: 109). Насочването към пред-теоретично измерение на консерватизма е не само оригинално (постигнатото от Манхайм научно ниво го лишава от каквато и да била конкуренция в началото на ХХ век), но и блестящо изследване на най-дълбоките пластове на една цялостна ориентация към живота и социалния свят⁴. Претенцията е да се схване стилистичното единство и вътрешно присъщият формиращ принцип на всички последвали течения и разновидности на консерватизма. Основна характеристика на консервативния опит и мислене е придържането, „вкопчването“ в съществуващото и конкретното (Mannheim, 1984: 110). Да се живее и мисли по този начин означава склонност на индивида да действа, самоограничавайки битието си в непосредствено зададената му среда, и да се отнася с неприязън към всичко

⁴ Без преувеличение можем да твърдим, че тази част от текста е непреводима; нейното преразказване тежко ощетява прецизния анализ в оригинала. Всеки може да се убеди в това, проследявайки както немския, така и английския вариант (Mannheim, 1984: 115–130; 1986: 85–100).

„възможно“ и „спекулативно“. Консервативното действие започва от партикулярното (единичното) и не търси разширяване на хоризонта отвъд зададената му среда (*Umwelt*). Това е действие непосредствено (*unmittelbares Handeln*), което, дори когато цели промяна, се насочва към отделното и конкретното – затова и не предполага интерес към цялостната структура на света, в който се разгръща. За разлика от него прогресисткото действие (*progressives Handeln*) постоянно се вдъхновява от „осъзнаването на възможното“, стремейки се към хоризонт, надхвърлящ непосредствено зададеното (Mannheim, 1984: 111). Изправено пред единичен нежелан факт, консервативното действие се опитва да го преодолее в неговата конкретност; в същата ситуация прогресисткото действие се насочва от факта към света, който го е направил възможен. Затова прогресисткото клони към системност, докато консервативното – към единичното или индивидуалното.

Зад понятията „конкретно“ и „абстрактно“ се таи различен жизнен опит, а не просто интелектуално разграничение. Носителите на прогресисткото мислене по необходимост мислят абстрактно, защото се ориентират според възможното в порива си към промяна; в стремежа си да съхраняват, консерваторите се придържат към конкретното и не желаят да преодоляват съществуващото (Mannheim, 1984: 112). Прогресисткото мислене не просто гледа на актуалното в хоризонта на възможното, но го вижда през призмата на нормативното. Консервативното се опитва да мисли нормативното като обвързано със съществуващото (Mannheim, 1984: 118). Колко различно наистина е нашето отношение към нещата, личностите и институциите, когато ги разглеждаме в перспективата на това, което трябва да бъдат, в сравнение с възприемането им като естествено развили се и необходимо съществуващи. В първия случай ще гледаме на тях без особена привързаност и солидарност, докато във втория ще се отнесем с внимание и разбиране, дори с нежност (Mannheim, 1984: 119).

Манхайм не предлага компактна дефиниция на консервативния *Bildungsprinzip* – вместо това изброява поредица от характеристики на консервативния опит и мислене в контраст с прогресисткия, който чрез идентифицирането на социалните му носители нарича „буржоазен“ и „либерален“. Все пак всичко тръгва от изначалната насоченост към конкретното (*Wollen des Konkreten*), която предопределя съпротивата срещу мисленето на съществуващото в перспективата на нормативното и желаното. В контекста на социалното това означава уважение към наличните институции, практики, обичаи като здраво свързани с конкретно общество, чиито членове обитават множество органични общности. Консерватизмът черпи своята жизненост от формите на жизнен опит, дълбоко вкоренени в подобно продължително съжителство. Своята пълнота и достойнство той обаче добива едва когато неосъзнатият традиционализъм се сблъска с прогресистката енергия, защото тогава възниква необходимостта от осъзнаване на заплашеното и от очертаване на неговите мисловни структури. Съпротивата в защита на наличния ред изисква нова ре-

флексия, стъпваща на пред-теоретичното, и се оттласква към собствено ниво на теоретизиране. Това е моментът, в който традиционализмът се разтваря в консерватизма, извикан към живот от новата духовно-социологическа констелация (Mannheim, 1984: 126).

Консервативният мисловен стил придобива ясно обособено теоретично ядро. Процесът на преход от пред-теоретичното състояние е изследван чрез поредица от автори и техните идеи. Още преди да разгърне този подробен анализ, Манхайм описва крайното завършено състояние на процеса, започвайки с извода, че консерватизмът излиза на историческата сцена като съзнателна опозиция на „естествено-правния модус на мислене“ (Mannheim, 1984: 126). Модерното *Naturrecht*-мислене е в пряка връзка с античната стоическа доктрина за *lex naturae*, възприета от християнската теология. Независимо от хилядолетната си традиция, секуларизираният вариант на *Naturrecht*-мисленето се превръща в инструмент за промяна в ръцете на своите социални носители. Еманципираната от догмата за Сътворението връзка между разум и природа превръща във върховен съдник човешкия разум – откритото чрез него се мисли като „природа на нещата“. Колкото и продължително да е съществувало нещо, ако не може да издържи проверката на разума, то става уязвимо, подлежи на промяна, а понякога и на унищожение. По тази логика всичко съществуващо в правния и социално-политически ред става мишена на модерното превъплъщение на естествено-правното мислене (Mannheim, 1984: 129). Манхайм прокарва разграничение между неговото „съдържание“ и „характеристики“. Първото се състои от четири елемента, наречени „доктрини“, утвърждаващи:

1. естественото състояние
2. обществения договор
3. народния суверенитет
4. неотчуждаемите права на човека.

Характеристиките на естествено-правния мисловен стил са:

1. рационализъм (върховенство на разума при преценка и анализ);
2. дедуциране на партикуларното от достигнати от разума общи принципи;
3. претенция за универсална валидност, обвързваща всички индивиди;
4. претенция за универсална приложимост на всички закони към всички исторически единици;
5. атомизъм и механицизъм (колективните формирования като държава, право и пр. се конструират от гледна точка на индивида);
6. статично мислене (правилно насоченият разум се схваща като самодостатъчен и еманципиран от историята) (Mannheim, 1984: 130).

Вътрешното единство на консервативния мисловен стил се крепи на конфронтацията му с рационализма на естествено-правния. Силата на тази критика е в предлагането на цялостна алтернатива на възприемане на съществуващото, която отхвърля не само „съдържанието“, но и „характеристиките“ на

стила-антагонист. Консерватизмът не приема четирите „доктрини“, но не ги заменя със свои аналози, защото атакува самата възможност да се подхожда по систематично-рационалистки начин към света. Напълно разградени са и шестте „характеристики“. Върховенството на разума е неутрализирано чрез обръщане към „историята, живота и нацията“. Склонността да се дедуцира единичното от общото е пречупена чрез изтъкване на „многогранната ирационалност на действителността“⁵. Претенцията за универсална валидност се сблъсква с индивидуалното и конкретното, а тази за универсалната приложимост – с идеята за „социалната органичност“ и „националния организъм“ (*Nationalkörper*). Вместо да се изхожда от индивида към конструиране на колективните формирания, държавата и нацията се мислят като „тоталност“ (целокупност), която е нещо качествено различно от простия сбор на своите елементи. На статичното мислене, според което светът се върти около неподвижния център на самодостатъчния разум, се противопоставя „динамична концепция за разума“, според която самият разум е изменчив и исторически задвижван (Mannheim, 1984: 137). Консервативният стил не просто се стреми да мисли различни неща за действителността в сравнение с естествено-правния, а да мисли по различен начин самата действителност (Mannheim, 1984: 134).

3. АМЕРИКАНСКОТО ПРИЗЕМЯВАНЕ: РЪСЕЛ КЪРК

Още с излизането си книгата на американския политически философ Ръсел Кърк (1918–1994) „Консервативното съзнание: от Бърк до Елиът“ (*The Conservative Mind: From Burke to Eliot*, 1953)⁶ привлича вниманието както на академичните среди, така и на широката публика. Тази рядко срещана комбинация се дължи на няколко фактора, най-пренебрегваният измежду които е словесното майсторство на автора⁷. Вероятно това е единственият научен труд в областта на историята на политическите идеи, достъпен и увлекателен за непрофесионални читатели. Книгата се появява в момент на остра криза на идентичността за всички, които не споделят либерални или социалистически идеи. Малко е да се каже, че непосредствено след Втората световна война консерватизмът е в слаба позиция; господстващата нагласа по това време е обобщена от Лайънъл Трилинг: „Понастоящем либерализмът е не само доми-

⁵ Манхайм изрично подчертава важността на този анализ на генезиса на ирационалното, който смята за едно от най-важните си постижения (Mannheim, 1984: 199-200).

⁶ Отбелязваме, че измежду различните варианти на книгата трябва да се използва последното седмо издание от 1985 г., което съдържа окончателния текст, предхождан от открито и проникателно ретроспективно предисловие от самия Ръсел Кърк. През 1953 г. заглавието на книгата е *The Conservative Mind: From Burke to Santayana*.

⁷ Паралелно на политико-теоретичните си текстове Кърк създава два готически романа, един политически и множество фантастични разкази на ужасите.

ниращата, но дори единствената интелектуална традиция в САЩ“ (Trilling, 1950: ix). Пет години по-късно Луис Хартц ще формулира тезата, че в историята на Америка изобщо не е имало консерватори и че либерализмът задава основата и съдържанието на нейната традиция (Hartz, 1955: 9–12, 20). С други думи, традиционното е либералното, алтернативното е марксисткото, консервативното е излишно. Най-красноречивото доказателство за тези настроения е първоначалното намерение на Кърк да озаглави книгата си *The Conservatives' Rout* или „Разгромът (паническото отстъпление) на консерваторите“ (Kirk, 1985: xiv).

В предисловието си към последното ревизирано издание на „Консервативното съзнание“ нейният автор я определя като „исторически анализ на определен начин на възприемане на цивилизования социален ред“; целта е да се разбере консерватизмът чрез идеите и делата на водещи мислители и ключови личности и да се осмислят от консервативна гледна точка принципите на моралния и обществения ред (Kirk, 1985: xvi). Предметът на книгата е определена „форма на мислене“ (*cast of intellect*), „тип характер“, „склонността да се опазват непроменените неща на човешкото съществуване“. Обхватът е двойно стеснен, първо, до „британския и американския консерватизъм“ и, второ, до сферата на идеите (Kirk, 1985: 3); стоящите зад тях „материални сили и политически движения“ са оставени настрана. Третото ограничение е времево – нещата започват с Френската революция и затова Едмънд Бърк стои в началото на поредицата от личности. Кърк директно заявява, че „Бърк е основателят на нашия консерватизъм“ и че всеки консервативен мислител, обсъден в книгата, е повлиян от него (Kirk, 1985: 6). Въпреки че консерваторите ненавиждат идеологическото мислене чрез абстрактни политически догми, те все пак имат своите общи принципи, към които се придържат в съпротивата си срещу разрушаването на установените начини на живот и обществен порядък (Kirk, 1985: xvi). Кърк ги нарича „шест канона (*canons*) на консервативната мисъл“ и ги представя в свободна форма, съчетавайки строги теоретични формулировки с илюстрации, ярки цитати и обяснения. В максимално изчистен теоретичен вид те изглеждат по следния начин:

1. Упование (*belief*) в [наличието на] трансцендентен ред или корпус [от норми] на естественото право, които направляват както обществото, така и съвестта; политическите проблеми са в основата си религиозни и морални проблеми.

2. Привързаност (*affection*) към разгръщащото се разнообразие и тайнство на човешкото съществуване в противовес на сковаващото уеднаквяване, егалитаризъм и утилитарни цели на повечето радикални системи.

3. Убеденост (*conviction*), че цивилизованото общество изисква рангове и класи за разлика от идеята за „безкласово“ общество.

4. Увереност (*persuasion*), че свободата и собствеността са тясно обвързани.

5. Вяра (*faith*) в обичаите и конвенциите като противотежест на желанието за пренареждане на обществото според абстрактни планове.

6. Осъзнаване (*recognition*), че промяната може да не се окаже благотворна реформа; основната държавническа добродетел е благоразумието (*prudence*) (Kirk, 1985: 8–9).

„Като цяло“, обобщава Кърк, „консерваторите са се придържали към тези убеждения или чувства през последните два века“ (Kirk, 1985: 9). Толкова често се цитират „шестте канона“, че се забравят изброените непосредствено след тях четири характеристики на „радикалните системи“:

1. Мелиоризъм – вяра в безграничния прогрес и усъвършенстването на човека.

2. Презрение към традицията, религията, мъдростта на предците.

3. Политическа уравновилка – отхвърляне на социалната йерархия, стремеж към централизация.

4. Икономическа уравновилка – подозрителност към частната собственост (особено поземлената), стремеж към нейното ограничаване и дори премахване (Kirk, 1985:10).

Това са общите характеристики на просвещенските рационалисти, романтиците-русоисти, утилитаристите, позитивистите, марксистите. Те съжителстват през последните два века с „модерния консерватизъм“, породен от реакцията срещу тях. Четири години след „Консервативното съзнание“ Кърк значително разширява обсега на своето разбиране, предлагайки десет „основни принципа, характеризиращи американския консерватизъм“ (Kirk, 2019: 2). Към „шестте канона“ са направени следните „американски добавки“: а) справедливостта означава равенство пред законите, което не бива да прераства в равенство в условията; б) властта е опасна и затова трябва да бъде контролирана и балансирана чрез ограниченията на Конституцията и обичаите; в) нито политическите институции, нито хората могат да постигнат съвършенство и затова всички утопични системи трябва да се отхвърлят; г) в международните дела Америка трябва да дава пример, но да не се опитва да променя света според своите разбирания, защото светът не може да се подчини на общ модел за управление (Kirk, 2019: 2–4).

Близко три десетилетия след „шестте канона“ се появява последната версия от „шест общи принципа“, чрез които Кърк премества фокуса от пряко описание на консерватизма към това какво мислят и вярват консерваторите. Както приликите, така и разликите в нюансите са красноречиви. Запазени са упованието в трансцендентния морален ред, уважението към обичаите и конвенциите (обобщени с понятието „позитивна давност“ (*prescription*), привързаността към разнообразието (обвързано с „институцията на частната собственост“) и принципа на (политическото) благоразумие. Според двете нови формулировки консерваторите „подкрепят принципа на социалната приемственост“ (според който към обществото не можем да се отнасяме като към механизъм) и смиря-

ват делата си чрез принципа на човешкото несъвършенство (приемащ непреодолимостта на недостатъците на човешката природа) (Kirk, 1982: xv–xvi).

Както се вижда, с течение на времето Кърк прецизира и променя някои акценти в своето разбиране, без да достига до ревизия или противоречия. По-скоро шлифова смисъла, слива определени елементи, добавя повече дълбочина при аргументацията им и ги пренарежда по важност. Остава верен на първоначалния си подход да не търси компактна дефиниция, а да предлага поредица от характеристики – първоначално на консерватизма, а впоследствие – на „мисленето на консерваторите“. На техния фон консерватизмът бива определян като „съвкупност от мнения“ (*body of opinions*), „набор от общи политически принципи“ (*set of general political principles*), „кохерентна съвкупност от политически идеи“ (*coherent body of political thought*), „възгледи за обществото“ (*views of society*), „начин на възприемане гражданския социален ред“ (*a way of looking at the civil social order*) (Kirk, 1982: xi–xiv). Консерваторите „вярват в съществуването на определени устойчиви истини, направляващи поведението на човешкото общество“ (*the existence of certain abiding truths*) (Kirk, 2019: 1). Затова можем да говорим за „консервативни импулси и интереси“ (*impulses and interests*) и да мислим консерватизма като „консенсусът, достигнат от водещите консервативни мислители и дейтели през последните два века“ (Kirk, 1982: xii,xv). Всички тези вариации са съпътствани от предупреждението, че консерватизмът не е идеология и не е теоретична система (Kirk, 1985:456). В основата си той е „начин на възприемане на човешката ситуация“ (*a way of looking at the human condition*) (Kirk, 1982: xxxv). Както се вижда от неизменния въпреки вариациите „първи канон“ или „първи принцип“, религиозната санкция е задължителна – „не може да има консерватизъм без религиозен фундамент“ (Kirk, 2019: 6).

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Вече заявихме, че няма да се опитваме чрез проследяване на идеен генезис да преследваме амбициозната цел да постигнем идеен синтез. Смятаме подобно начинание за неосъществимо на този етап – няма нищо по-лесно от това да се демонстрира пълна несъвместимост между множество от съществуващите отговори на въпроса „що е консерватизъм?“. Нашият принос към обяснението на това състояние на нещата е в доказването на тезата, че несъвместимостта и липсата на приемственост се проявяват още при първите три опита за теоретична рефлексия върху консерватизма. Ако тръгнем от формалния критерий за цитиране и познаване, ще се натъкнем на рядко срещано взаимно пренебрежение. Въпреки че Манхайм е чел книгата на Сесил, той се позовава бегло на нея, за да критикува понятието „естествен консерватизъм“, без да я споменава в основния текст на изследването си, а само в бележките (Mannheim, 1984: 92). Кърк цитира Сесил само веднъж и то по незначителен

повод (Kirk, 1985: 282); споменава един-единствен път Карл Манхайм (чрез цитат от Вилхелм Рьопке) по начин, който оставя впечатлението, че изобщо не е чел нито английската, нито оригиналната версия на текста на немския социолог (Kirk, 1985: 469). Контекстът и мотивацията на „първите трима“ загатват причините за липсата на интелектуално родство помежду им.

„Английското начало“ е положено от високопоставения действащ политик Хю Сесил, който директно извежда принципите на „модерния консерватизъм“ от политиките на съществуващата повече от два века Консервативна партия. „Немското извисяване“ е изцяло дело на професионалния учен Карл Манхайм, който рязко вдига нивото на анализ, интерпретирайки консерватизма чрез новата методология на *Wissenssoziologie* в хабилитационен труд, отговарящ на най-високите академични изисквания. „Американското приземяване“, осъществено от политическия философ Ръсел Кърк, „сваля“ консерватизма изцяло в полето на политиката, обвързва го с религията и спомага за изграждането на идейно-ценностна идентичност, превърнала се в основа на мощно политическо движение в САЩ по време на Студената война. Намерението на Сесил е да реши конкретната политическа задача да засили позициите на Консервативната партия, чийто идеен облик в началото на XX век е твърде размит в сравнение с този на либералите и лейбъристите. Целите на Манхайм през 1925 г. са чисто научни – да се хабилитира в Хайделбергския университет с труд, показващ достойнствата на нова социологическа методология, приложена върху неразработената тема за немския консерватизъм. Кърк открито заявява стремежа си да отвори публично пространство за консервативна идентичност в доминирания от лявоцентристки и либерални идеи политически контекст в САЩ непосредствено след Втората световна война.

Излиза, че развитието на научните изследвания върху консерватизма следва дълбоко неконсервативна логика. Тук нямаме безспорни класици, задаващи форма на ортодоксалност и, съответно, „ревизионисти“, отклоняващи се от нея. В произведенията на „класика“ Едмънд Бърк не само не се прави опит да се теоретизира върху „консерватизма“ – на практика те предхождат възникването на самото понятие⁸. Навлизайки в научното поле и обръщайки поглед назад, един съвременен изследовател не може да се опре на нищо от това, което консерватизмът защитава като светоглед, а именно – стабилна традиция, видима приемственост и общоприети авторитети за общността от учени. Нашето представяне на трите първи по време опита за цялостно представяне на консерватизма хвърля светлина върху началото на този парадокс. Надяваме се, че с това осигуряваме поне част от обяснението защо съвременните дебати за смисъла на понятието „консерватизъм“ продължават да са изключително

⁸ За първи път думата „консерватизъм“ се появява на френски език през 1818 г. в списанието *Le Conservateur*, издавано от Франсоа-Рене Шатобриан и Луи дьо Бонал; торите са наречени „консервативна партия“ за първи път през 1830 г. от публициста Джон Крокър (Vierhaus, 1982: 538–9).

динамични, без да пораждат сближаване между различните теории или видимо предпочитание към някоя от тях от повечето изследователи.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Alexander, J. (2016). "Dialectical definition of conservatism." *Philosophy* 91: 215–232.
- Auerbach, M. (1959). *The Conservative Illusion*. New York Chichester, West Sussex: Columbia University Press.
- Beckstein, M. (2014). "What does it take to be a true conservative?" *Global Discourse*, 5(1): 4–21.
- Bourke, R. (2018). "What is conservatism? History, ideology and party". *European Journal of Political Theory* 17: 449–475.
- Brennan, G., Hamlin, A. (2004). "Analytic Conservatism." *British Journal of Political Science* 34: 675–691.
- Brennan, Geoffrey, Hamlin, A. (2016a). "Practical Conservatism." *The Monist* 99: 336–51.
- Brennan, G., Hamlin, A. (2016b). "Comprehending Conservatism: frameworks and analysis." *Journal of Political Ideologies* 19: 227–239.
- Cecil, H. (1912). *Conservatism*. London: Williams and Norgate.
- Cohen, G. A. (2012). "Rescuing Conservatism: A defence of existing value." In: Otsuka, Kazuhiro (ed). *Finding Oneself in the Other*, Princeton: Princeton University Press, 143–174.
- Hartz, L. (1955). *The Liberal Tradition in America*. New York: Harcourt and Brace.
- Kirk, R. (1982). *The Portable Conservative Reader*. New York: Penguin Books.
- Kirk, R. (1985). *The Conservative Mind: from Burke to Elliot*. Washington: Regnery Publishing.
- Kirk, R. (2019). *Russel Kirk's Concise Guide to Conservatism*. Washington: Regnery Publishing.
- Kiss, E. (2005). „Karl Mannheims Rekonstruktion des Konservatismus“. In: *Vom philosophischen Empirismus zur kritischen Anthropologie. Verdrängter Humanismus – verzögerte Aufklärung: Philosophie in Österreich 1920–1951*. Wien: Turia&Kant. 274–281.
- Mannheim, K. (1927). 'Das konservative Denken. Soziologische Beiträge zum Werden des politisch-historischen Denkens in Deutschland', *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 57: 68–142, 470–95.
- Mannheim, K. (1953). 'Conservative Thought'. In: Kecskemeti, Paul (ed). *Essays on Sociology and Social Psychology*. London: Routledge & Kegan Paul, 74–164.
- Mannheim, K. (1984). *Konservatismus. Ein Beitrag zur Soziologie des Wissens*. (herausgegeben David von Kettler, Volker Meja, Nico Stehr). Berlin: Suhrkamp.
- Mannheim, K. (1986). *Conservatism: A Contribution to the Sociology of Knowledge*. (edited by David Kettler, Volker Meja, and Nico Stehr). New York: Routledge & Kegan Paul.
- Müller, J.-W. (2006). "Comprehending conservatism: a new framework for analysis." *Journal of Political Ideologies* 11: 359–365.
- O'Hara, K. (2016). "Conservatism, epistemology, and value." *The Monist* 99: 423–440.
- Oakeshott, M. (1991). "On being conservative". In: *Rationalism in Politics and Other Essays*, Indianapolis: Liberty Fund, 407–37.
- Özsel, D. (2014). "The conservative minimum: historical and transcendent subject". *Global Discourse* 5(1): 24–38.

- Scruton, R. (2001). *A Political Philosophy: Arguments for Conservatism*. Bloomsbury, UK: Bloomsbury Publishing.
- Trilling, L. (1950). *The Liberal Imagination: Essays on Literature and Society*, New York: Scribner.
- Vierhaus, R. (1982). „Konservativ, Konservatismus“. In: Brunner, Otto, Werner Conze und Reinhart Koselleck (Hrsg.). *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, vol. 3, Stuttgart: Klett-Cotta Verlag.